
Шляхі пранікнення і распаўсюджвання культурна-стылістычных накірункаў у матэрыяльнай культуры насельніцтва Полацка ад пачатку XVI да канца XVII ст.

Д.В. Дук (Рэспубліка Беларусь, Наваполацк)

Матэрыяльная культура гарадскога насельніцтва Беларусі з'яўляецца важным паказчыкам, у якім адлюстраваны ментальнасць насельніцтва, узровень развіцця і тэхналогіі рамеснай вытворчасці, асяроддзі кшталтавання культурна-стылістычных напрамкаў.

Неабходнасць грунтоўнага вывучэння матэрыяльнай культуры гарадскога насельніцтва Полацка XVI-XVIII ст. выклікана, па-першае, асаблівым статусам Полацка ў Вялікім княстве Літоўскім, гэты статус абумовіў, у тым ліку, і своеасаблівасць культурнага развіцця горада. Па-другое, перыяд XVI-XVIII стст. (ранні Новы час) з'яўляецца пераломным у палітычным і, як следства, сацыяльна-эканамічным жыцці горада, падчас якога Полацк-паступова страціў сваё вядучае сацыяльна-палітычнае значэнне ў дзяржаве, што наклала адбітак і на развіццё матэрыяльнай культуры. Аднак, нягледзячы на ўсе неспрыяльныя акалічнасці, на працягу ранняга Новага часу развіццё горада далёка перадалелала парогі сярэднявечнай культуры і вывучэнне шляхоў рэалізацыі гэтага працэсу мае вялікае значэнне.

У традыцыйным грамадстве кожная рэч мусіла мець патаемны сэнс, яе семантыка была напрамую звязана з функцыянальным прызначэннем і была знаёма большасці карыстальнікаў. З надыходам эпохі Рэнэсанса пачынаецца паступовае разбурэнне традыцыйнага грамадства. У Вялікім княстве Літоўскім і гэты працэс супадае з пашырэннем правоў шляхецтва і колькасным ростам пануючага саслоўя, адасабленнем

«эліты» ад «людзей простых». Горад паступова пераўтвараўся ў цэнтр субкультуры пэўных прафесійных груп. Гарадскія рамеснікі сталі замкнёнай сацыяльнай адзінкай, што ярка бачна на прыкладзе цэхавага ўладкавання, іх нрадукцыя вырабляецца па замове шляхты, магнатаў і духавенства, густы апошніх залежаць ад запатрабаванняў, найперш, еўрапейскай моды. Па вызначэнні П. Бэрка, «сістэма цэхаў спрыяла стварэнню рамеснікамі і гандлярамі агульнай культуры, адрознай ад культуры сялян»¹.

Напрыканцы разглядаемага перыяду (другая палова XVIII ст.) завяршаецца вылучэнне элітарнай культуры. З часу Рэнесанса «народная культура» была культурай кожнага: «другой культурай для адукаванай часткі грамадства і адзінай культурай для астатніх»². Сярэдняе саслоўе (шляхта) арыентуецца на «элітарную» культуру магнатаў, але хуткае змяненне «народнай культуры» было немагчыма з-за адсутнасці ў гэты час дастатковай арганізацыйнай і эканамічнай асновы.

Артэфакты народнай культуры прадстаўлены шырокім спектрам археалагічных знаходак: керамічнымі вырабамі, жалезнымі, касцянымі і шклянымі рэчамі, у той час як рэчы, звязаныя з «элітарнай» культурай магнатаў, прадстаўлены невялікай колькасцю выяўленчых крыніц і адзінкавымі артэфактамі. Апошнія тлумачыцца тым, што Вялікае княства Літоўскае, як поліканфесійная і поліэтнічная краіна, у XVI-XVIII стст. апынулася не ў самых спрыяльных геапалітычных умовах. Рамесны патэнцыял горада быў значна паслаблены падчас войнаў 1559-1563, 1654-1667, 1700-1721 гг., пры гэтым асабліва катастрофічныя наступствы для горада прынесла вайна Масковіі з Рэччу Паспалітай 1654-1667 гг.

Апроч ваеннага ліхалецця, Полацк у XVII ст. зведаў пажары 1607, 1642, 1662, 1683 гг., якія вынішчалі ледзь не ўвесь горад³.

¹ Бэрк П. Народная культура Эўропы ранняга Новага часу. Мінск 1999, с. 62.

² Ibid. с. 301.

³ Тарасаў С.В. Полацк у складзе Рэчы Паспалітай, «Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Полацка», рэд. Пашкоў Г.П. Мінск 2002, с. 169.

Тым не менш, як пераканаўча сведчаць матэрыялы археалагічнага вывучэння Полацка, гарадская матэрыяльная культура была здольная да адраджэння і праз пэўны час зведвала стадыю росквіту, што асабліва характэрна для канца XVI – сярэдзіны XVII стст. Гэтая на першы погляд парадаксальная акалічнасць патрабуе ўсебаковага гісторыка-філасофскага асэнсавання.

Мэтай дадзенага даклада з’яўляецца спроба рэканструкцыі шляхоў пранікнення і засваення культурна-стылістычных накірункаў у матэрыяльнай культуры наладан XVI-XVII стст. на грунце археалагічных матэрыялаў. Храналагічныя рамкі работы абраны паводле крытэрыю ўсталявання мастацкіх стыляў рэнесансу, маньерызму і барока ў побытавай матэрыяльнай культуры насельніцтва Полацка. Менавіта XVI і XVII стст. сталі часам, калі ўсходнеславянская мадэль гістарычнага развіцця беларускіх гарадоў зазнала кардынальныя змены праз далучэнне да культурнай прасторы цэнтральна-еўрапейскага рэгіёну⁴. У гэты час у матэрыяльнай культуры гарадскога насельніцтва былі выпрацаваны нацыянальныя рысы, якія аказалі значны ўплыў на культуру суседніх рэгіёнаў, найперш Расіі.

Грамадзянская забудова Полацка XVI-XVII стст. з’яўлялася адным з самых трывалых да навацыяў элементам матэрыяльнай культуры. На працягу стагоддзяў з часоў старажытнага Полацка XI ст. не мяняліся такія паказчыкі, як канструкцыя будынкаў, накірункі вуліц, плошча сядзібных комплексаў. Аднак і тут у XVI ст. можна заўважыць пэўныя якасныя змены-адлюстраванні знешняга ўплыву. Так, падчас раскопак на тэрыторыі Вялікага пасаду ў 2002 г. намі быў даследаваны будынак, датаваны першай паловай XVI ст. Пабудова належала шляхціцу ці мешчаніну сярэдняй рукі. Незвычайным з’яўляюцца канструкцыйныя асаблівасці будынка: выкарыстанне змешанай тэхнікі будаўніцтва, г.зн. каркасна-зрубная канструкцыя, уласцівая грамадзянскаму

⁴ Калядзінскі Л.У. Матэрыяльная культура гарадоў Беларусі ў X-XVII ст. (генезіс і станаўленне) // Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Т. 2. Славянский средневековый город. / Отв. Ред. В.В. Седов. М. 1997. с. 138-139.

дойлідству цэнтральна- і паўночна-еўрапейскага рэгіёну⁵. Дом меў шкляныя вокны ў свінцовых аправах, што дае ўяўленне аб распаўсюджванні гэтай навацыі ў Полацку яшчэ да Інфлянцкай вайны.

Пасля вызвалення Полацка Стэфанам Баторыем у горадзе пачынаецца актыўная дзейнасць езуітаў і іншых каталіцкіх ордэнаў. Магчыма, як адзін са шляхоў распаўсюджвання заходнееўрапейскіх навацыяў у драўляным дойлідстве трэба разглядаць будаўніцтва езуіцкага калегіума спачатку на Востраве, пасля – на Вялікім пасадзе. Незвычайныя для ўсходнеславянскага горада пабудовы былі вядомы ў Полацку і раней (каталіцкі касцёл св. Пятра, збудаваны ганзейскімі майстрамі, бернардзінскі кляштар). Езуіцкі калегіум быў драўляны да сярэдзіны XVIII ст., аднак мы не выключаем яго будаўніцтва з выкарыстаннем новых тэхналогій. Пацвердзіць гэтую думку можна шляхам правядзення археалагічных раскопак, найперш на Востраве.

Актыўнае мураванае дойлідства і комплекснае планаванне гарадскога ансамбля Полацка пачынаецца толькі з 30-х гадоў XVIII ст. Першыя свецкія мураваныя пабудовы з'явіліся ў Полацку ў XVII ст. і былі выяўлены на месцы пазнейшага Дома генерал-губернатара (раскопкі П.А. Русава) і на ўчастку прыватнай забудовы па вул. Леніна, 7 (археалагічнае назіранне аўтара). Такім чынам, пачатак будаўніцтва камяніц, прэстыжнага жылля гарадскога патрыцыяту, адбылося ў Полацку не раней другой паловы XVII ст.

У выніку творчых кантактаў рамеснікаў розных спецыяльнасцяў, Полацк далучаўся да гуманістычных здабыткаў рэнесанснай культуры. Напрыклад, кафлярства з сярэдзіны XVI ст. становіцца масавым відам рамеснай прадукцыі і з усіх твораў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва вылучаецца

⁵ Дук Д.У. Археалагічны комплекс «Пабудова першай паловы XVI ст.» (па выніках раскопак 2001-2002 гг. на Вялікім пасадзе г. Полацка), «Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі // Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі». Полацк 2003, с. 88-106.

асобна. Шырокую папулярнасць у гэты час атрымалі партрэтныя выявы ў рэнесансных строях, гэтыя выявы не адлюстроўвалі канкрэтныя асобы, яны сімвалізавалі, перш за ўсё, гуманістычныя і рэфармацыйныя ідэі, і гэтым тлумачыцца іх папулярнасць у гарадах Беларусі, Цэнтральнай і Заходняй Еўропы⁶. Па звестках Р.Л. Розенфельдта, рэнесансная «партрэтная» кафля знойдзена і ў Полацку⁷, значыць, зроблена яна была не пазней 1563 г. (пачатак акупацыі Полацка Іванам IV), а кананічнасць падобнага роду выяў сведчыць аб знаёмстве полацкага рамесніка з тэхналогіяй вырабу гэтай кафлі.

Паказальны прыклад, які звязаны з трансфармацыяй на мясцовай глебе заходнееўрапейскага ўплыву, што адзначана на асобных рэнесансных сюжэтах полацкай кафлі першай паловы XVI ст.⁸

Часам моды дыктавала сама спецыфіка развіцця гістарычных падзей. Пасля адваёвы Полацка Стэфанам Баторыем у горадзе пашыраецца кола заходнееўрапейскіх вырабаў (побытавыя рэчы і зброя). Полацк у XVI-XVII стст. знаходзіўся як бы на памежжы культур: заходнееўрапейскай і ўсходняй (маскоўскай), чаму спрыяла яго геапалітычнае становішча часоў Інфлянцкай вайны. Замежныя жаўнеры-найміты становяцца звычайнай з'явай у Полацку. Актыўныя кантакты з заходнееўрапейскай культурай прывялі да засваення прыдворных густаў першых асоб у дзяржаве. Вялікую цікавасць у гэтым плане прадстаўляюць папулярныя ў Полацку матывы кафлі з выявамі рыцараў (мушкецёраў, гусараў)⁹.

⁶ Кушнярэвіч А., Трусаў А. «Партрэтная» кафля XVI ст.// Спадчына, № 2 (2000), с.136-138.

⁷ Розенфельдт Р.Л. Белорусские изразцы// Материалы и исследования по археологии СССР, № 169 (1969), с. 182.

⁸ Дук Д.У. Полацкая кафля XIV – сярэдзіны XVI ст.// Гістарычна-археалагічны зборнік, № 16 (2001), с. 167-173.

⁹ Дук Д.У. Аб адным «паралельным» сюжэце полацкай і магілёўскай кафлі з выявамі рыцараў// Мінулая і сучасная гісторыя Магілёва: зб. навук. прац. – Магілёў 2001, с. 47-51; Здановіч Н.І. Полацкая кафля канца XVI-XVII ст.// Гістарычна-археалагічны зборнік, № 12 (1997), с. 103-125.

Па археалагічных дадзеных не заўсёды магчыма вызначыць, якім чынам адбывалася распаўсюджванне культурна-стылістычных навацыяў у матэрыяльнай культуры палачан. У якасці прыкладу, які сведчыць аб запрашэнні замежных майстроў, варта прывесці факт з'яўлення ў Полацку прынцыпова новага тыпу печаў з выкарыстаннем гаршковай кафлі. Існуе меркаванне, што пачатак вытворчасці кафлі на тэрыторыі Беларусі быў распачаты менавіта ў Полацку¹⁰. Самая ранняя гаршковая кафля знойдзена падчас даследавання княжацкага церама і датуецца па часе вырабу печы 1304 г. Традыцыя вытворчасці кафлі была прынесена ў Полацк з нямецкіх земляў пры пасрэдніцтве Рыгі¹¹, адбылося гэта ў выніку шчыльных кантактаў з выхадцамі з паўночна-германскіх земляў (Любэк).

Металічныя побытавыя рэчы ў XVI-XVII стст. таксама атрымалі далейшае развіццё ў стылі заходнееўрапейскіх формаў. Па аналогіі з прывазнымі вырабамі была наладжана іх масавая вытворчасць на месцы, што адлюстравана ў шырокім распаўсюджванні абутку на цвёрдым абцасе, з'яўленні асобных катэгорый рамесных інструментаў, сталовых прыбораў, побытавых рэчаў.

На наш погляд, распаўсюджванне культурна-стылістычных накірункаў у матэрыяльнай культуры палачан ранняга Новага часу адбывалася рознымі шляхамі. Адзін з магчымых шляхоў – гэта творчая вандроўка полацкіх рамеснікаў з мэтай вучнёўства ў іншыя краіны. Згодна з даследаваннем Э.О. Максімавай, развіццё полацкага ювелірнага мастацтва можна падзяліць на два этапы: першы – да сярэдзіны XVII ст., калі срэбраная справа развівалася на мясцовай глебе з традыцыйнай арыентацыяй на візантыйскае і старажытнарускае мастацтва; другі перыяд – пасля 1667 г. на

¹⁰ Паничева Л.Г. Полоцкая архитектурно-декоративная керамика XIV-XVII вв. // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, № 160 (1980), с. 11.

¹¹ Дзярновіч А. Шляхі пранікнення кафлі на Беларусь: да пытання беларуска-нямецкіх кантактаў, «3 глыбі вякоў. Наш край». Вып. I. рэд. Г.В. Штыхау. Мінск 1996. с. 247.

якім вызначальную ролю адыгрывала сувязь полацкіх майстроў-срэбранікаў з буйнейшымі рамеснымі цэнтрамі Рэчы Паспалітай (Вільня, Познань)¹².

Сюжэтна-стылістычныя запазычанні ў матэрыяльнай культуры адбываліся таксама праз дзейнасць гандляроў, вандроўных тэатраў, праз падарожжы і ваенныя выправы, падчас якіх палачане знаёміліся з шырокім спектрам замежных вырабаў.

Так, у эпоху маньерызму ў Еўропе абуджаецца цікавасць да культуры Усходу. Як прыклад, у матэрыяльнай культуры насельніцтва Вялікага княства Літоўскага назіраецца засваенне шэрагу выразна ўсходніх элементаў. У матэрыяльнай культуры палачан гэтыя тэндэнцыі былі ўласцівы для сярэдзіны XVI – пачатку XVII стст. Разам з фрагментамі імпартаванага турэцкага распіснага посуду ў Полацку наладжваецца вытворчасць мясцовых вырабаў, якія імітуюць турэцкі посуд гэтага часу (рукамыі, пляшкі і іншае начынне).

Усходнія матывы былі надзвычай трывалымі ў свядомасці гарадскога насельніцтва ў XVI – пачатку XVII стст. Да першай паловы XVI ст. налсжаць выявы татарскіх вершнікаў, вандроўных труп скамарохаў у матывах полацкай кафлі¹³.

Панаванне ў канцы XVI – пач. XVII стст. моды на ўсё ўсходняе (турэцкае, іранскае, венгерскае, малдаўскае, харвацкае, славацкае) прадыхавала з’яўленне і такіх высокамастацкіх вырабаў, як гравіраваная бронзавая пласціна з пагруднай выявай чалавека ва ўсходнім адзенні. Пласціна з аднастаронняй выявай, перададзеная глыбокай чаканкай, верагодна, была часткай накладкі на кнігу (дыяруша ці дарожнай справаздачы), у якой распавядалася пра паломніцтвы і вандраванні. Вядома,

¹² Максимова Э.О. Ювелирное искусство Полоцка XVI-XVIII вв.// История и археология Полоцка и Полоцкой земли: Материалы научной конференции, посвящённой 1125-летию Полоцка. Полоцк 1987, с. 34; Jasinski J. Technika i organizacja produkcji zlotniczej w Poynanimu w XVI i I polowie XVII w., «Studia i materiały z historii kultury materialnej» XLV (1971), rys. 44.

¹³ Дук Д.У. Полацкая кафля XIV – сярэдзіны XVI ст.// Гістарычна-археалагічны зборнік, № 16 (2001), с. 167-173.

напрыклад, што знакамітая аповесць Мікалая Крыштофа Радзівіла Сіроткі «Пэрэгрынацыя, або Паломніцтва Ясна Асветленага Князя Ягамосці Мікалая Крыштофа Радзівіла ў Святую Зямлю»¹⁴ (падарожжа ў Іерусалім мела месца ў 1582-1584 гг.) перавыдавалася на працягу XVII-XVIII стст. дзесяць разоў¹⁵. Мясцовае паходжанне накладкі на кнігу не выклікае сумнення, калі прыняць да ўвагі рэалістычна перададзеныя рысы твару чалавека, тыповыя для партрэтных выяў шляхты таго часу (**мал.1:1**).

Захаванасць падобнага роду артэфакта – з’ява рэдкая, паколькі ювелірныя вырабы ў культурным пласце сустракаюцца выключна рэдка. Падчас войнаў яны вывозіліся ў якасці ваенных трафеяў ці па-просту ішлі на пераплаўку. Таму не меншую цікавасць прадстаўляе бронзавая засцежка ад кнігі. Засцежка ўтрымлівае стылізаваную выяву Сусветнага дрэва і міфалагічных істот – яго вартаўнікоў – льва і адзінарога (**мал. 1:2**). Супрацьстаянне ільва і адзінарога – гэта распаўсюджаны матыў заходне – і цэнтральна-еўрапейскай геральдыкі, які з’яўляецца ў канцы XV – сярэдзіне XVI стст. і з гэтага часу становіцца надзвычай папулярным у дэкаратыўным мастацтве¹⁶. Полацкая кніжная засцежка тыпалагічна датуецца XVI ст., а стылістычныя асаблівасці выявы дазваляюць разглядаць яе ў рамках маньерыстычнай традыцыі.

Трэцяя чвэрць XVI ст. была не вельмі спрыяльным часам для развіцця рамесніцтва ўсходняга рэгіёна Вялікага княства Літоўскага ў выніку наступстваў Інфлянцкай вайны, таму імклівае развіццё выяўленчага мастацтва полацкай кафлі звязана з апошняй чвэрцю XVI ст. Арнаментальныя матывы на рэчах мяжы

¹⁴ Hierosolimitana peregrinato ill. P. Nicolai Christophori Radziwili ducis in Olyka, epistolis comprehensa.

¹⁵ Лазука Б.А. Беларускае барока. Мінск, 2001, с. 85.

¹⁶ Климовський С.І. Пам’ятка англійской торгівлі XVI ст. з Києва. Археологія 16 (1975), с. 112; Силаев А.Г. Истоки русской геральдики. М. 2002, с. 120-121, 126; Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого прыватнаго музею Украіні (Лубенський музей К.М. Скаржинської). Монграфія. Київ – Полтава 2000. с. 86.

XVI-XVII ст. маюць прыкметы, характэрныя для рубяжа эпох. Выразнае аздабленне стылю барока накладаецца на рэнесансныя матывы, зводзячы апошнія да схематызму альбо пераўтвараючы іх у маньерыстычнай традыцыі. Маньерызм – гэта новы стыль еўрапейскага мастацтва, яшчэ не барока, але ўжо і не рэнесанс. У Польшчу і ВКЛ гэты напрамак быў занесены ў сяр. XVI ст. і традыцыйна звязваецца з контррэфармацыяй і Трыдэнцкім саборам (1563 г.). З пачатку XVII ст. і да 30-х гг. манера барока ў тэхніцы выканання канчаткова перамагае.

Кафлярства стала шырока распаўсюджаным з канца XVI ст., калі ў будынках гарадскога насельніцтва (пераважна заможнай і сярэдняй шляхты) з’явіліся печы, зробленыя са сцягной (каробчатай) кафлі. З пачатку XVI ст. адбываюцца якасныя змены і ў тэхналогіі вытворчасці керамічнага посуду, звязаныя з выкарыстаннем нажнага ганчарнага круга і шырокім ужываннем паліў, г.зн. працэсы ўвасаблення заходне- і цэнтральна-еўрапейскіх культурных навацьяў у вытворчасці рэчаў штодзённага ўжытку гараджан.

З моманту вынаходніцтва керамічны посуд стаў самым распаўсюджаным археалагічным матэрыялам, яго масавай вытворчасці спрыяла, па-першае, шматвяковая традыцыя, па-другое, зручнасць выкарыстання і таннасць сыравіны, па-трэцяе, універсальнасць прызначэння. Як адметная рыса эпохі барока вылучаюцца разнастайныя тэхнікі дэкаравання керамічнага посуду і яго аздабленне да такой ступені, што некаторыя віды посуду губляюць утылітарную функцыю і становяцца творамі мастацтва, шырока прадстаўленымі ў паўсядзённым асяроддзі гараджан. Згодна з даследаваннем І. Ганецкай, на Беларусі ў аздабленні посуду XVI-XVIII стст. было распаўсюджана каля дзесятка тэхнік жывапісу, прымяненне кожнай з якіх патрабавала дакладнага ведання своеасаблівасці матэрыялаў і тэхналогіі выкарыстання¹⁷.

¹⁷ Ганецкая І. Тэхналогія дэкаратыўнай апрацоўкі маёлікавых вырабаў на Беларусі ў XVI-XVIII ст. «З глыбі вякоў. Наш край». Вып. 1. Мінск 1992, с. 165-179.

У XVII ст. у беларускіх гарадах рэзка ўзрастае паток імпортных тавараў асабістага ўжытку, у прыватнасці віна і піва. З'яўленне звычайна ўжывання дарагога імпортнага віна ў асяроддзі беларускай шляхты і мяшчан садзейнічала пашырэнню вытворчасці шклянога посуду як абавязковага атрыбута пітных застолляў. Як прыклад, у Полацку XVII ст. было распаўсюджана каля дзесяці кагэгорый шкляных вырабаў (бутэлькі, кварталы, келіхі і інш.), звязаных з ужываннем моцных напояў. Пра важкасць шкляной вытворчасці сведчыць той факт, што першыя мануфактуры на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага былі менавіта шкловытворчымі (Урэчская, Налібоцкая). Не выключана, што вытворчасць шкляных вырабаў была наладжана ў Полацку ў пачатку XVII ст.

Па-новаму стаў арганізаваны штодзённы побыт са з'яўленнем шкляных вокнаў замест старых волакавых. Аконнае шкло выяўлена ў пабудове палачаніна першай паловы XVI ст., што з'яўляецца першым археалагічна зафіксаваным прыкладам на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага. У XVII ст. шкляныя вокны становяцца звычайнай з'явай ў пабудовах гараджан. Дзеля параўнання заўважым, што на тэрыторыі Расіі шкляныя вокны ў пабудовах гарадскога насельніцтва сталі шырока ўжывацца толькі з XVIII ст.

Усе адзначаныя шляхі пранікнення і засваення культурна-стылістычных напрамкаў прывялі да станаўлення ў матэрыяльнай культуры мастацкіх стыляў рэнесансу, маньерызма і барока з выразнай рэгіянальнай адметнасцю.

Ментальнасць палачан, адлюстраваная ў творах дэкаратыўнага мастацтва, была схільная да рознабаковага светаўспрымання, канфесійнай і этнічнай талерантнасці. З канца XVI ст. рэзка ўзрастае асартымент рамесных вырабаў, па колькасці асноўных рэчавых катэгорый у XVII ст. палачане далёка пераўзышлі парог сярэднявечнай культуры. Яркая і самабытная матэрыяльная культура палачан XVII ст. дае ўяўленне аб ступені росквіту барокавай традыцыі, паступовае яе развіццё

было здольнае зноў вярнуць Полацку ганаровы статус у Вялікім княстве Літоўскім, нават нягледзячы на наступствы Інфлянцкай вайны.

Такім чынам, развіццё матэрыяльнай культуры насельніцтва Полацка XVI-XVII ст. адбывалася ў рэчышчы агульнаеўрапейскіх тэндэнцый, якія распаўсюджваліся шляхамі, уласцівымі для большасці гарадоў Вялікага княства Літоўскага. Адметнымі рысамі гарадской матэрыяльнай культуры ў гэты час можна лічыць, па-першае, цесную сувязь мясцовага рамяства з напрацоўкамі папярэдніх стагоддзяў, г.зн. захаванне яго ўсходнеславянскай асновы. Па-другое, адкрытасць матэрыяльнай культуры да знешніх навацыяў, што адлюстравана ў спалучэнні мясцовай і знешняй традыцыі (найперш у дэкоры і семантыцы выяў ювелірных і ганчарных вырабаў). Гэтае спалучэнне таксама стала асновай для нараджэння новых формаў асобных катэгорый масавых рамесных вырабаў (кафля, керамічны посуд). Распаўсюджваюцца і новыя катэгорыі металічных рамесных прылад.

Варта ўсведамляць, што адно капіраванне знешняй традыцыі не здольнае да нараджэння новых формаў. У XVI-XVII стст. полацкія рамеснікі, як і раней, пераймаючы лепшыя заходнееўрапейскія дасягненні ў галіне тэхналогіі вытворчасці, тым не менш, абпіраліся на мясцовыя традыцыі і спрыялі іх далейшаму развіццю. На прыкладзе большасці артэфактаў гэта відавочна прасочваецца. Так, у XVI-XVII стст. мянялася тэхналогія апрацоўкі і фармавання керамічнага посуду – аднак формы падняпроўска-падзвінскай сярэднявечнай керамікі працягвалі існаваць надалей. Распаўсюджваліся новыя заходнееўрапейскія і блізкаўсходнія сюжэты – на мясцовай глебе адбывалася іх пераасэнсаванне і новае ўвасабленне (кафля, ювелірныя вырабы). Тое самае можна адзначыць і ў дачыненні да домабудаўніцтва – гэтым самым трывалым да навацыяў элеменце матэрыяльнай культуры. Калі ў першай палове XVI ст. у Полацку ўжо быў вядомы тып цэнтральна-еўрапейскага будынка змешанай

(каркасна-зрубнай) канструкцыі са шклянымі вокнамі, тым не менш, прынцып драўлянага дойдства і трываласці гарадской тапаграфіі XI-XV стст. (накірункі і памеры вуліц, планіроўка сядзіб) па-ранейшаму заставаліся нязменнымі. Прыведзеныя прыклады не вычарпальныя.

Такім чынам, у эпоху ранняга Новага часу Полацк здолеў захаваць адметнасць матэрыяльнай культуры. Полацк у сярэдзіне XVII ст., як і большасць гарадоў Вялікага княства Літоўскага, стаў уласна беларускім феадальным горадам, у якім існаваў своеасаблівы тып гарадской культуры. Багатая матэрыяльная культура горада з'яўляецца часткай спадчыны беларускага народа і вартая далейшага вывучэння і захавання.

1

2

Мал. 1. Вырабы з бронзы канца XVI – пачатку XVII стст.:
накладка кніжная (1), засцежка кніжная (2); 1 – раскопкі Д.У.
Дука, 2 – з фондаў НПКМЗ.